

MESTERSÉGEK
ÉS MŰHELYEK
A KÖZÉPKORI ÉS
KORA ÚJKORI
MAGYARORSZÁGON

TANULMÁNYOK
HOLL IMRE EMLÉKÉRE

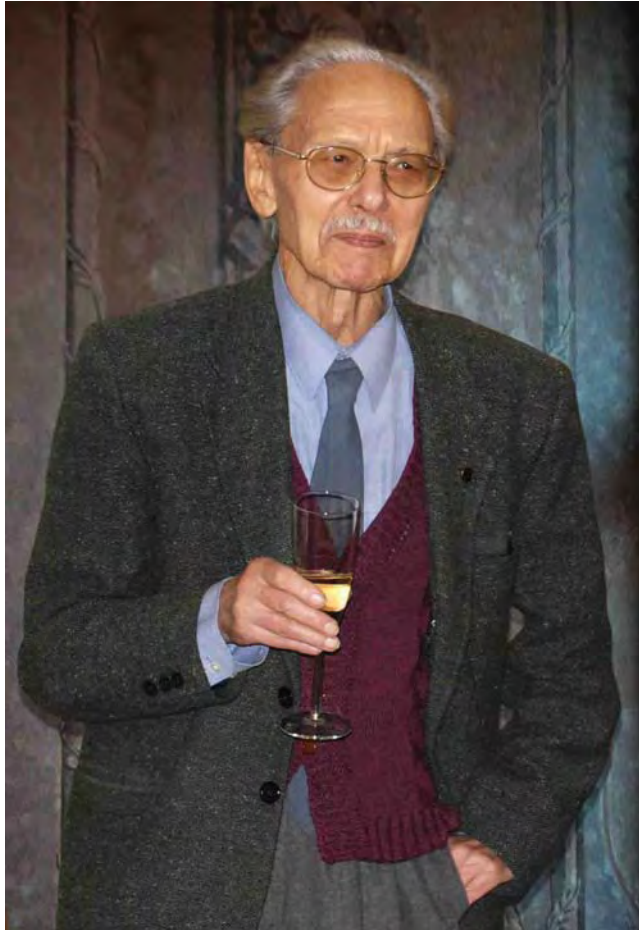

CRAFTS AND WORKSHOPS
IN HUNGARY DURING
THE MIDDLE AGES AND
THE EARLY MODERN PERIOD

STUDIES IN MEMORY
OF IMRE HOLL

MESTERSÉGEK ÉS MŰHELYEK
A KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON
TANULMÁNYOK HOLL IMRE EMLÉKÉRE

CRAFTS AND WORKSHOPS IN HUNGARY
DURING THE MIDDLE AGES AND THE EARLY MODERN PERIOD
STUDIES IN MEMORY OF IMRE HOLL

Bill Stone

(1924–2016)

MESTERSÉGEK ÉS MŰHELYEK
A KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI
MAGYARORSZÁGON
TANULMÁNYOK HOLL IMRE EMLÉKÉRE

CRAFTS AND WORKSHOPS IN HUNGARY
DURING THE MIDDLE AGES AND THE EARLY MODERN PERIOD
STUDIES IN MEMORY OF IMRE HOLL

Szerkesztette / Editors

BENKŐ ELEK – KOVÁCS GYÖNGYI – OROSZ KRISZTINA

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities
Hungarian Academy of Sciences

Budapest 2017

Támogatók / Sponsors

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

RÉTI ZSOLT

Angol fordítás / English translations

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-01-5

© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator
2017

Minden jog fenntartva. A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.
All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

Borító / Cover

Mozaikpadló részlete a pilisi ciszterci apátságából, 13. század eleje. Fotó: Tihanyi Bence
Tímárt ábrázoló címer a budai domonkos kolostor egyik sírkövérről, 16. század eleje.

Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest. Fotó: Tihanyi Bence
Arcos pohár Visegrádról, 1400 körül.

Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum, Visegrád. Fotó: Kocsis Edit

Detail of mosaic flooring from Pilis Abbey, early 13th century. Photograph: Bence Tihanyi

Coat of arms depicting a tanner on a tombstone from the Dominican friary in Buda,
early 16th century. Budapest History Museum, Budapest. Photograph: Bence Tihanyi

Beaker from Visegrád featuring human faces, c. 1400.

King Matthias Museum of the Hungarian National Museum, Visegrád.

Photograph: Edit Kocsis

ARCHAEOLINGUA

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Kft., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Szerzők / Authors	9
Rövidítésjegyzék / Abbreviations	11

HOLL IMRE EMLÉKEZETE REMEMBERING IMRE HOLL

Holl Imre emlékezete / <i>Remembering Imre Holl</i> (BENKŐ ELEK – KOVÁCS GYÖNGYI – OROSZ KRISZTINA)	15
--	----

Holl Imre tudományos bibliográfiája / <i>Imre Holl's scientific bibliography</i> Összeállította / Compiled by OROSZ KRISZTINA	29
--	----

HOLL IMRE Középkori régészet III. Archeometria, archeobotanika, archeozoológia <i>Medieval archaeology III. Archaeometry, archaeobotany, archaeozoology</i>	47
---	----

TANULMÁNYOK STUDIES

ARADI CSILLA A gálosfa-kistótvárosi nemesi kúria és kályhacsempéi <i>The manor house at Gálosfa-Kistótváros and its stove tiles</i>	77
---	----

BALLA MÁRTA – ÉDER KATALIN Budai lelőhelyekről előkerült török kori fajanszok anyagvizsgálata <i>Tests on Ottoman-era faience from sites in Buda</i>	95
--	----

BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ „Midőn, mint jó rárók, mezőn széllyel járók...”. Társadalmi identitás és solymászat az újkor hajnalán <i>'Like valiant hawks they fly across the embattled sky...'. Social identity and falconry in early modern age Hungary</i>	113
---	-----

BENDA JUDIT Marhakereskedelem és mészárszékek a késő középkori Budán, Pesten és Óbudán <i>The cattle trade and butcher shops in late medieval Buda, Pest, and Óbuda</i>	125
---	-----

B. BENKHARD LILLA Utak a városban. Topográfiai változások Kőszeg városkapuja előtt a 13–16. században <i>Roads in the town. Topographical changes in front of Kőszeg's town gate in the 13th–16th centuries</i>	149
---	-----

BENKŐ ELEK – BARKÓCZY PÉTER	
A könyv régészete. Középkori könyvveretek és -kapsok a pilisi ciszterci monostorból <i>The archaeology of books. Medieval book clasps and other book fittings from Pilis Cistercian Monastery</i>	165
FELD ISTVÁN	
Késő középkori faburkolatú szoba a gyulai várban <i>A late medieval wood-panelled room in Gyula Castle</i>	193
GAÁL ATTILA	
A fémmegmunkálás leletei a szekszárd-palánki török kiserőd (Jeni Palanka) feltárásából <i>Evidence of metalworking from Yeni Palanka, the Ottoman palisaded fort at Szekszárd-Palánk</i>	215
GERELYES IBOLYA	
Az anyagvizsgálatok jelentősége a 16–17. századi balkáni ötvösműhelyek meghatározásában <i>The significance of materials analysis in identifying 16th–17th-century goldsmith's workshops in the Balkans</i>	241
GÖMÖRI JÁNOS	
Pergőfúrók lendkerekei az Egyházásfalu melletti kora középkori vasolvasztó telep helyén (Győr-Moson-Sopron megye) <i>Flywheels for pump drills on the site of an early medieval iron-smelting settlement near Egyházásfalu (Győr-Moson-Sopron County)</i>	255
IRÁSNÉ MELIS KATALIN	
Középkori konyhák, kemencék a Margit-szigeti királyi udvarházban és a domonkos apácakolostorban <i>Medieval kitchens and ovens in the royal manor house and Dominican nunnery on Budapest's Margaret Island</i>	269
KOCSIS EDIT	
Különleges kerámiák és emberfejes edények a középkori Visegrádról <i>Unusual ceramics and vessels reminiscent of human heads from medieval Visegrád</i>	289
KOLLÁTH ÁGNES	
A kora újkori redukált égetésű korsók eredetéről és típusairól <i>The origins of early modern age reduction-fired jugs and their various types</i>	307
KOVÁCS GYÖNGYI	
A kora újkori kerámia változásaihoz. Régi és új elemek a székesfehérvári Hiemer-ház leletanyagában <i>Changes in early modern age ceramics. The old and the new in finds from Székesfehérvár's Hiemer house</i>	325
LAJKÓ ORSOLYA	
„Veres fazék, paraszt csupor, tokános tál”. Az írott források szerepe a kora újkori kerámia kutatásában <i>'Red pot, small rustic mug, dish for meat stew'. The role of written sources in the researching of early modern age pottery</i>	353

MIKLÓS ZSUZSA – VIZI MÁRTA	
Fazekasság egy hajdani dél-dunántúli mezővárosban. Decs-Ete, a 7. ház régészeti leletei <i>Pottery in a market town of old in southern Transdanubia. Decs-Ete, archaeological finds from Building No. 7.</i>	369
OROSZ KRISZTINA	
Aranyozott bőrkárpitok és más bőrből készült lakberendezési tárgyak a 15–17. századi magyar otthonokban <i>Gilt leather wall hangings and other leather furnishings in Hungarian homes, 15th–17th centuries</i>	403
PAPP ADRIENN	
Török kori tímárműhely emlékei a budai Tabánban <i>Relics of an Ottoman-era tannery in Buda's Tabán District</i>	431
F. ROMHÁNYI BEATRIX	
Mesteremberek és műhelyek a kolduló rendi és pálos kolostorokban <i>Craftsmen and workshops in mendicant and Pauline monasteries</i>	441
RUSU, ADRIAN ANDREI	
Who cast mace heads in Arpadian-era Hungary?	451
SÓFALVI ANDRÁS	
Kora újkori fogadók és hamuégető a sóvidéki Só út mentén <i>Early modern age inns and potash huts along the Sóvidék's Só út (The 'Salt Region's Salt Road')</i>	463
SZALAI EMESE	
15–17. századi kályhaelemek a gyulai várból <i>Stove tiles (15th–17th-centuries) from Gyula Castle</i>	473
SZENDE KATALIN	
Malmok a városban. Az energiatermelés topográfiája négy városban az iparosodás előtt <i>Mills and towns. The topography of energy production in four Hungarian towns in the pre-industrial period</i>	485
TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori gömbölyű aljú cserépbográcsok két nagyalföldi regionális csoportjáról <i>Two regional groupings of Arpadian-era earthenware cauldrons with rounded bases</i>	507
TÓTH ANIKÓ	
Középkori edényégető kemence az óbudai Hajógyári-szigetről <i>A medieval kiln from Hajógyári-sziget ('Hajógyár Island'), Budapest</i>	523
WOLF MÁRIA	
Mezőgazdasági eszközök a borsodi ispáni várat megelőző 10. századi faluból <i>Agricultural implements from a 10th-century village antedating the ispán's (count's) fortress in Borsod County</i>	539

SZERZŐK / AUTHORS

ARADI Csilla
Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatal,
Kaposvár
csiaradi@freemail.hu

BALLA Márta
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi
Egyetem
Nukleáris Technikai Intézet, Budapest
balla@reak.bme.hu

BARKÓCZY Péter
Miskolci Egyetem
Fémteni, Képlékenyalakítási és
Nanotechnológiai Intézet, Miskolc
fembarki@uni-miskolc.hu

BARTOSIEWICZ László
Stockholm University
Osteoarchaeological Research Laboratory,
Stockholm
laszlo.bartosiewicz@ofl.su.se

BENDA Judit
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
benda.judit@mail.btm.hu

B. BENKHARD Lilla
benkhardsilla@gmail.com

BENKŐ Elek
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet, Budapest
benko.elek@btk.mta.hu

ÉDER Katalin
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
eder.katalin@mail.btm.hu

FELD István
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Régészettudományi Intézet, Budapest
feld@t-online.hu

GAÁL Attila
Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd
anyaka98@freemail.hu

GERELYES Ibolya
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
gerelyes.ibolya@hnm.hu

GÖMÖRI János
forum.muzeum@gmail.com

HOLL Imre (+)

IRÁSNÉ MELIS Katalin
katalinmelis@gmail.com

KOCSIS Edit
Magyar Nemzeti Múzeum
Mátyás Király Múzeum, Visegrád
kocsisedit@visegradmuzeum.hu

KOLLÁTH Ágnes
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet, Budapest
kollath.agnes@btk.mta.hu

KOVÁCS Gyöngyi
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet, Budapest
kovacs.gyongyi@btk.mta.hu

LAJKÓ Orsolya
Móra Ferenc Múzeum, Szeged
lajko.orsolya@gmail.com

MIKLÓS Zsuzsa (+)

OROSZ Krisztina
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet, Budapest
orosz.krisztina@btk.mta.hu

PAPP Adrienn
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
papp.adrienn@mail.btm.hu

F. ROMHÁNYI Beatrix
MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori
Európában” Kutatócsoport, Budapest
t.romhanyi@gmail.com

RUSU, Adrian Andrei
Institutul de Arheologie și Istoria Artei,
Cluj-Napoca
aarusu@gmail.com

SÓFALVI András
Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
sofalvi@hotmail.com

SZALAI Emese
Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető
Nonprofit Kft., Budapest
szalai.emu@gmail.com

SZENDE Katalin
Közép-európai Egyetem /
Central European University, Budapest
Szendek@ceu.edu

TAKÁCS Miklós
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet, Budapest
takacs.miklos@btk.mta.hu

TÓTH Anikó
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
toth.aniko@mail.btm.hu

VIZI Márta
Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd
vizim@wmmm.hu

WOLF Mária
Szegedi Tudományegyetem
Régészeti Tanszék, Szeged
wolffmaria55@gmail.com

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK / ABBREVIATIONS*

AASzeg	Acta Universitatis Szegediensis (Szeged)	Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	ÉÉT	Élet és Tudomány (Budapest)
ActaEthnHung	Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
ActaHAHung	Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
ActaOrHung	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	FontArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
AgrSz	Agrártörténeti Szemle (Budapest)	GPSKV	Grada za Proučavanje Spomenika Kultura Vojvodine (Novi Sad)
AH	Archaeologia Historica (Brno)	HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)	IMÉ	Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei (Budapest)
AnB	Analele Banatului (Timișoara)	JAMÉ	A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)	LK	Levéltári Közlemények (Budapest)
ASC	Archaeologica Slovaca – Catalogi Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaciae (Bratislava)	MedArch	Medieval Archaeology (London)
ASF	Archaeologica Slovaca Fontes (Bratislava)	MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
AV	Arheološki Vestnik (Ljubljana)	MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
BÁMÉ	A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd)	MHB	Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)	MIA	Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR (Moskva)
BMÖ	Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich (Wien)	MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)	MMMK	A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (Budapest)
CAB	Cercetări Arheologice (București)	MMűvéd	Magyar Múemlékvédelem (Budapest)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)	MNy	Magyar Nyelv (Budapest)
DissPan	Dissertationes Pannonicae (Budapest)		
DMÉ	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)		

* A rövidítésjegyzék Tulok, Magda: Abbreviations of periodicals and series of archaeology and auxiliary sciences. *ActaArchHung* 36 (1984) 333–384 című munkájának felhasználásával készült.

MTAÉ	A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője – Akadémiai Értesítő (Budapest)	SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
MúzHír	Múzeumi Híradó (Budapest)	SSz	Soproni Szemle (Sopron)
MúÉ	Művészettörténeti Értesítő (Budapest)	StAgr	Studia Agriensia (Eger)
NÉrt	Néprajzi Értesítő (Budapest)	StComit	Studia Comitatusia (Szentendre)
NKNT	Népi Kultúra – Népi Társadalom (Budapest)	StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
Opuscula Hung	Opuscula Hungarica (Budapest)	TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
PA	Památky Archeologické (Praha)	TSz	Történelmi Szemle (Budapest)
Pápai MúzÉrt	Pápai Múzeumi Értesítő – Acta Musei Papensis (Pápa)	TT	Történelmi Tár (Budapest)
RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)	VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
RégKut	Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary (Budapest)	VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
SA	Sovetskaja Arheologija (Moskva)	VSz	Vasi Szemle (Szombathely)
SlA	Slovenská Archeológia (Nitra)	WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
		ZfAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters (Köln)
		ZGy	Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)

UTAK A VÁROSBAN. TOPOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK KŐSZEG VÁROSKAPUJA ELŐTT A 13–16. SZÁZADBAN

B. Benkhard Lilla

Kőszegen, Holl Imre munkásságának jelentős és meghatározó színhelyén, a Fő tér rekonstrukciójára elnyert Európai Unió pályázat kapcsán 2006-ban megelőző feltárára került sor (1. ábra).¹ A területen az 1999. évben, a Fő tér 1. számú lakóépület építéstörténeti kutatása során feltárt késő középkori, kora újkori elővédmű² további szakaszára számítottunk, azonban az aszfaltburkolat gépi felbontása után hamar kiderült, hogy ennek feltáráról le kell mondanunk. Egy újkori – mára már betömedékelt – pincével találtuk szembe magunkat, mellyel szinte teljesen elpusztították a keresett falazatokat.³ Az élő vezetékek, az újkori falak, valamint a pince miatt végül csak három szelvényben (I–III. szelvény) tudtunk érdemben dolgozni (2. ábra). Közülük most – a feltárt útmaradványra összpontosítva figyelmünket – a III. szelvényt foglalkozunk.⁴

A szabálytalan, 350 × 470 cm-es szelvény rétegeit az észak–déli metszetfalban lehetett a legépebben megfigyelni és dokumentálni (3. ábra). A két felső réteg a felbontott felszíntől átlagban -100 cm-ig törmelékkal (tégla- és habarcsdarabokkal, faszénnel) erősen kevert, újkori, legújabb kori feltöltésnek bizonyult. Alattuk az első, határozott réteg egy vékony, világos, homokos csík volt, amely egy szintén homokos, de több kavicsot tartalmazó, 4–12 cm vastagságban elterített réteget fedett. Mintegy 120 cm mélyen egy 4–8 cm vastag, sóderrel, apró kődarabokkal leszórt, fűrészelt deszkából összeállított szerkezetű, vöröses színű járófelület (út, burkolat?) jelentkezett, amely délről észak felé enyhén lejtett. Pusztulékonysága miatt felületben nem, csak metszetben tudtuk megfigyelni. Alatta változó vastagságú (8–20 cm), sötét-szürke, tömött, enyhén kevert, agyagos feltöltési réteget tártunk fel, amely a tanulmányunk tárgyát képező, -130 cm-en húzódó kavics- és faszerkezetes utat (jelzése: KE 51) borította. Az út egy visszabontott, 150–155 cm széles késő középkori kőfal maradványait fedte. A vissza-

bontott falkorona felszínével azonos magasságban paticsos, faszenes pusztulási réteg húzódott, míg a fal déli, külső széléhez vékony (3 cm), sok apró kavicsal, kővel kevert, sárgás színű, égett járósínt kapcsolódott. A kőfalat ettől a járósíntől -55–70 cm-re alapozták a kevert, sárgás agyagos talajba, egy sötét, tömött (döngölt?) réteg aláterítésével. A kőfal és az út közötti omladékból és a planírozásból, továbbá az út alapozásából is 15–16. századi konyhai kerámia, mázatlan kályhaszem, állatcsont, fa, valamint egy lópatkó került elő.

A szelvény északnyugati részében egy, nyugat felé erősen lejtő széles, közel észak–déli irányú, többlépcsős árok húzódott, melyet a sárga agyagos altalajba ástak (4. ábra). Az árok alján vörösfenyő és kocsánytalan tölgyfa darabokat is tartalmazó, iszapos-agyagos betöltés volt.⁵ Az árok és a kőfal teljesen eltérő irányban és mélységben helyezkedett el, a kettőnek

¹ A feltárást 2006. április 8. és június 23. között történt. Ásatásvezető: B. Benkhard Lilla (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) és Ilon Gábor (Savaria Múzeum, Szombathely), régésztechnikus: Szilasi Attila Botond, geodéta: Vámos Gábor (Savaria Múzeum, Szombathely) voltak. A feltárt terület nagysága: 260 m² volt. Lásd Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. *RégKut* 2006 (2007) 222–223. (B. Benkhard L., Ilon G.). Itt szeretnék köszönetet mondani kutatótársamnak, Ilon Gábornak.

² Az elővédműre vonatkozóan lásd B. BENKHARD 2003, 168–171.

³ Az épületből csak a pince maradt meg, a felépítményt a Szépészeti Bizottság a Főpiac kiszélesítése érdekében 1874-ben lebontatta (MNL VaML KFL Közigazgatási Jegyzőkönyv 1874/718). A lakóház a 19. századi térképeken, metszeteken (pl. Kovatsits Zsigmond 1838–1839-ben készült telekkönyvi térképe, az 1857. évi kataszteri térkép, Carl Schubert 1808-as metszete), valamint fényképfelvételeken még látható.

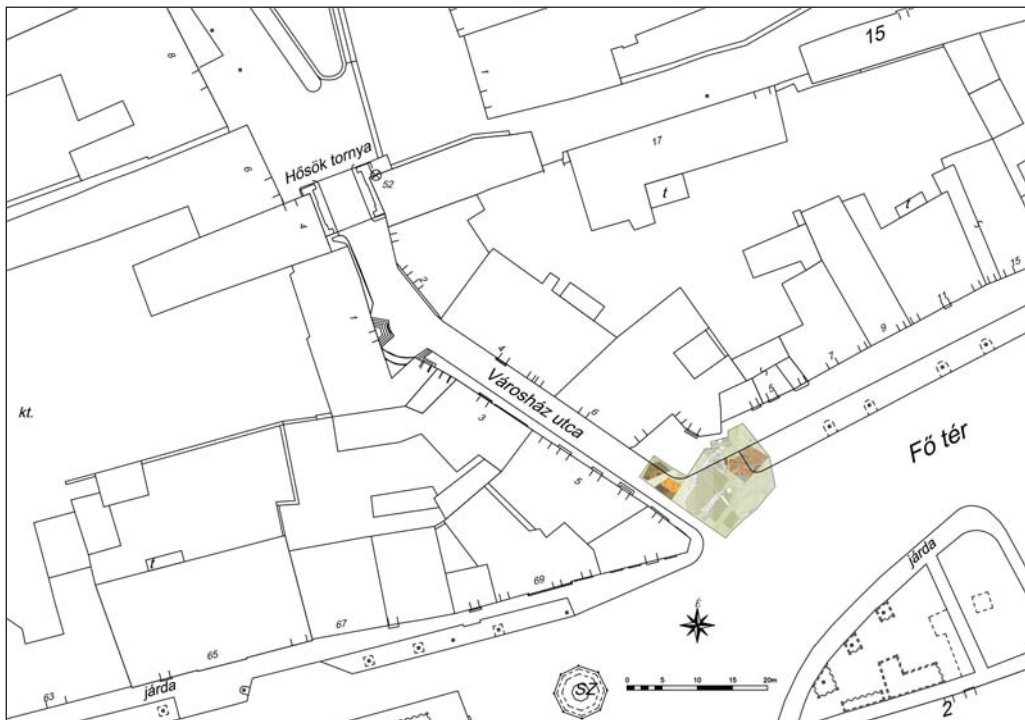
⁴ A tanulmány az OTKA K 109323. számú pályázat támogatásával készült.

⁵ A faanyagok vizsgálatát Grynaeus András végezte (Magyar Dendrokronológiai Laboratórium–Cincér Bt.), akinek ezúton is köszönöm a segítségét.

1. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. Kovatsits Zsigmond 1838–1839-ben készült telekkönyvi térképének részlete az ásatás és a városkapu helyének jelölésével

Fig. 1. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca. Detail of Zsigmond Kovatsits's cadastral map compiled in 1838–1839, with the sites of the excavation and the Town Gate indicated

2. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok, a 2006. évi ásatás helyszíne.

Rajz: Szilasi Attila Botond, Kőszegi Ádám

Fig. 2. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca, with the site of the 2006 excavation.

Drawing: Attila Botond Szilasi, Ádám Kőszegi

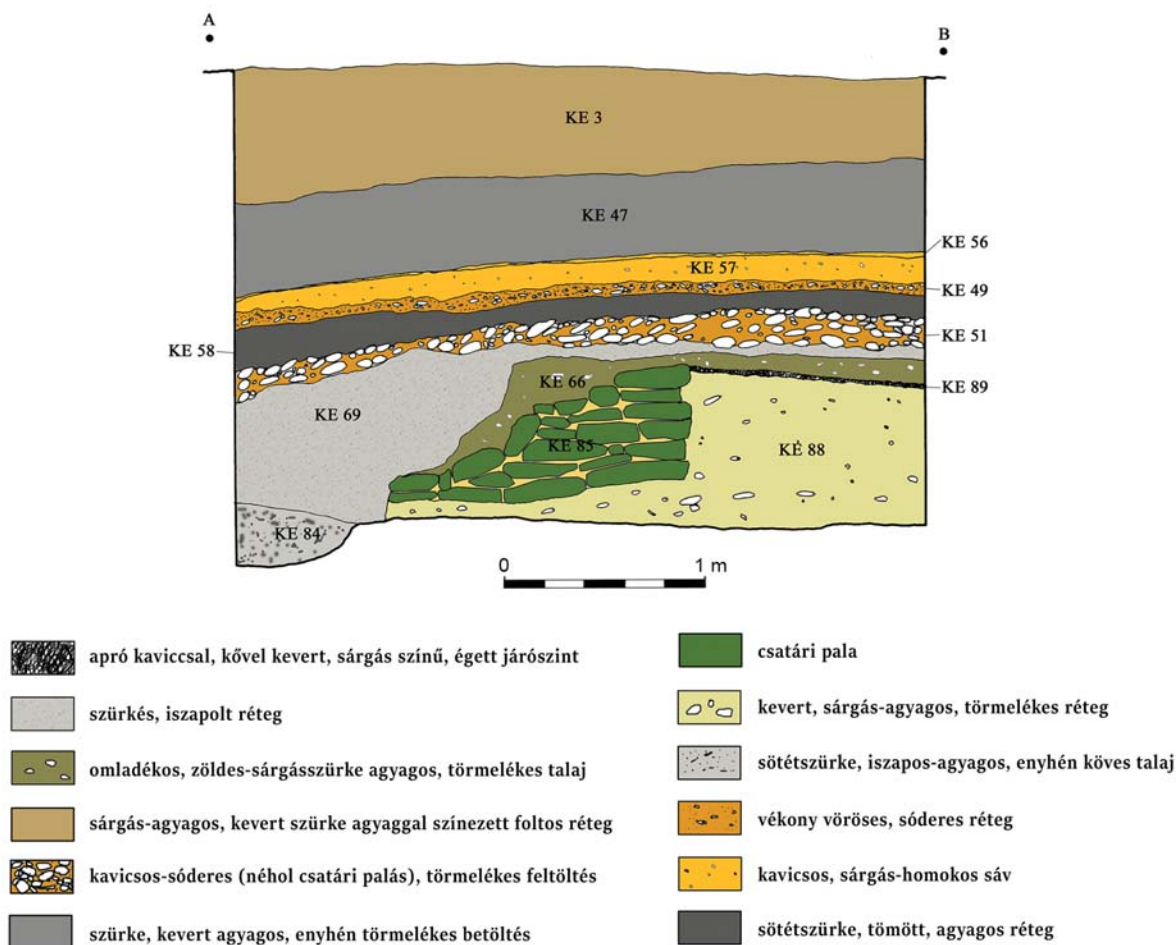
egymással közvetlen kapcsolata nem állt fenn. A kőfalat az árok betöltése után emelték. Az árok túlsó (északnyugati) szélét az újkori pincében húzott IV. számú szelvényben sikerült megtalálni,⁶ így megállapíthattuk, hogy az árok szélessége 700-720 cm volt (5. ábra). Belőle – pár Árpád-kori edénytöredék mellett – egy kőgolyó

és egy szarvasagancsból készült eszköz került a felszínre.

A III. szelvényben feltárt útrészlet a felszíntől mérve -130 cm mélyen jelentkezett (6–7. ábra). Az út teste (5-)20 cm vastag volt, és kövekből, kavicsokból, valamint megmunkált fából készült. A nagyjából kelet-nyugati irányban

⁶ A pince burkolatának feltörése után csupán egy 1 m széles kutatóárkot tudtunk nyitni, amibe számítá-sainknak megfelelően beleesett a KE 84 számú árok

északnyugati oldalának egy szakasza. Sajnos a kis méret miatt alaposabb vizsgálatra nem volt módunk.

3. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. A III. számú szelvény, észak–déli metszettel. Felmérés és rajz: Szilasi Attila Botond

Fig. 3. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca. Trench III, the north–south section. Survey and drawing: Attila Botond Szilasi

húzódó, nyugat felé erősen lejtő út szélessége 400–420 cm volt, nagyon kopott felülettel. Déli széle már szétcsúszott, de északi széle még épen maradt. Széleit 10 × 10 cm keresztmetszetű, 210–230 cm hosszú, kocsányos tölgyből kivágott, szögletes gerendák szegélyezték. Felületét nagyjából három egyenlő részre osztva, két sorban, az út irányával párhuzamosan ugyanilyen fákkal erősítették meg, melyeket keskeny, 4–4,5 cm keresztmetszetű, szintén négyszögletes átkötő fákkal, végeiken kovácsoltvas szegekkel rögzítettek egymáshoz, a köztük lévő részt pedig különböző méretű (2–10 cm) kövekkel, de leginkább kavicssal töltötték ki. Alapozását vastag, szürkés, iszapos, döngölt (?) agyag alkotta. További fa- vagy dorong-aláterítés sehol nem volt megfigyelhető. Nem észleltünk

ilyet a kb. 20 cm-rel feljebb lévő út (jelölése: KE 49) megújításánál sem, ahol csak kavicsot és fűrészelt deszkát alkalmaztak a döngölt agyag alapozáson.⁷

Késő középkori–kora újkori útrészleteket már korábban is találtak Kőszegen. Először 1977-ben, csatornázási munkák közben került a felszínre egy útszakasz, szintén a déli külvárosba eső, Kossuth Lajos utca 7. számú lakóépület előtt.⁸ A városkaputól délkeletre, annak szintjénél mélyebben, a mai úttal közel azonos (északnyugat–délkeleti) irányban, a felszín-

⁷ Még feljebb, a vékony rétegben húzódó homokos járósíntnek (jelölése: KE 56) szintén semmilyen alapozása nem volt.

⁸ GÖMÖRI 1985, 175–177.

4. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. A III. számú szelvény, Árpád-kori vizesárok a KE 85 jelzésű kőfal alatt, feltárás közben.

Fotó: B. Benkhard Lilla

Fig. 4. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca. Trench III, Arpadian-era moat uncovered beneath the masonry wall KE 85.

Photograph: Lilla B. Benkhard

től kb. -150 cm mélységben jelentkezett egy, 10-20 cm átmérőjű fákból kialakított dorongút, felette kavicssterítéssel.⁹ Alatta, de közvetlenül a sárga homokos altalaj felett iszapterítés volt, az út felett pedig többrétegű feltöltés, melyben egy sárga, földes útmegújítást is meg lehetett figyelni. A helyszín a mélyebben fekvő egykori Kovács utcába esett, mely nem vezetett egyenesen a városkapuhoz, hanem a várost körülölelő árkon túl hosszan elnyúlt dél felé. Ezt igazolni

⁹ ILO 2016, 225.

¹⁰ Ugyanennek az útnak egy további szakaszát, szintén csatornázási munkák közben, a Kossuth utca 11–13. számú házak előtt, kb. -140 cm mélységben dokumentálta 2006-ban Ilo Gábor. Ezzel közel 50 m hosszan nyomon követhetővé vált az út. ILO 2016, 223–224.

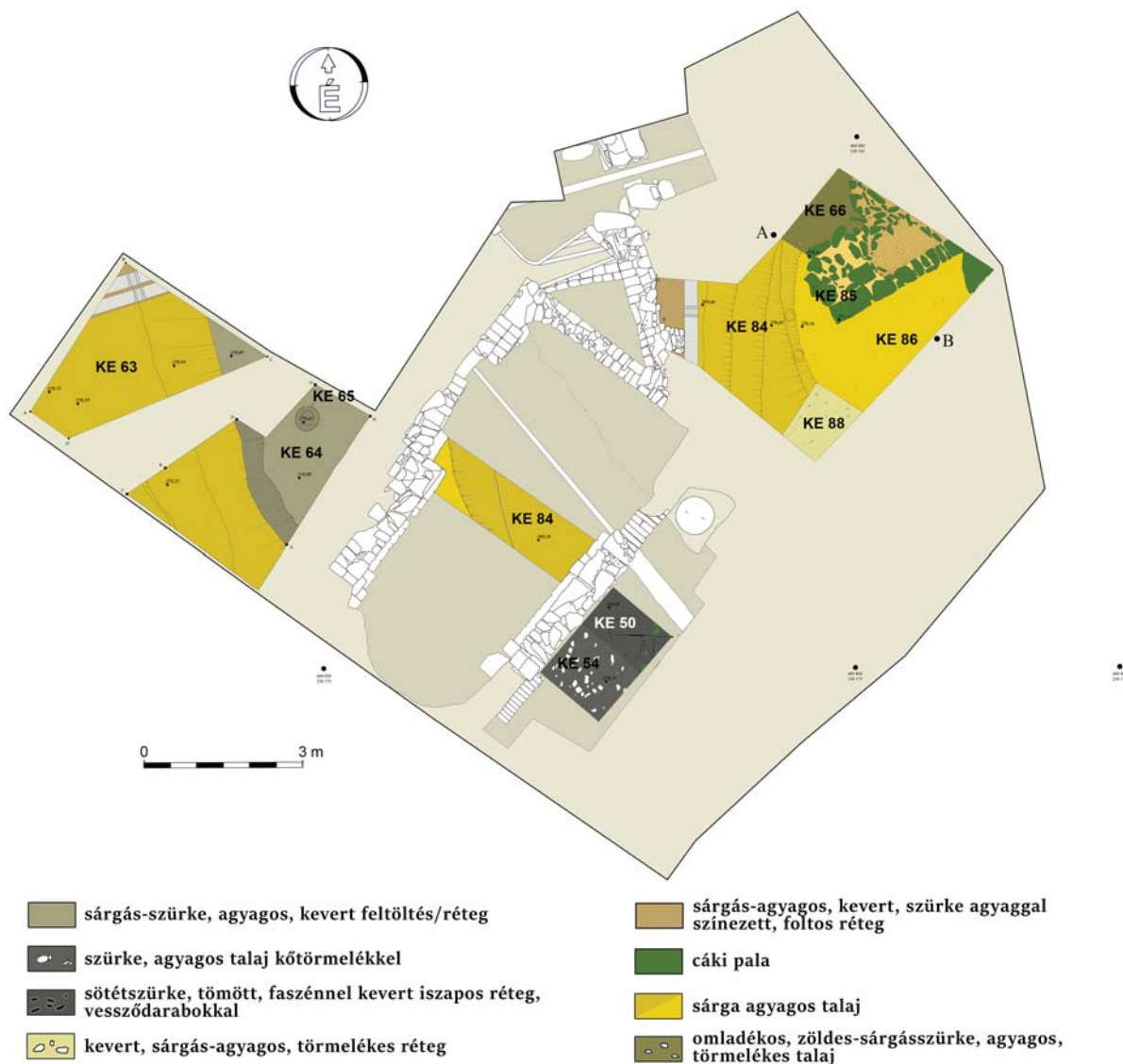
¹¹ GOMÓRI 1985, 176.

¹² Műemléki épületbejárás közben, 1990. október 30. és november 1. között Mentényi Klárával és Ivicsics Péterrel együtt, felszereltség hiányában csak hozzávetőlegesen tudtuk dokumentálni a maradványokat. Munkájukat itt is külön köszönöm. Később közel azonos helyen, más mélységi adattal történik említés dorongútról. BAKAY 2001, 31.

látszik, hogy kiterjedt területen, a Kossuth utcában végig, valamint az abból élesen a Gyöngyöspatak irányába, kelet felé forduló Liszt Ferenc utcában is jelentkeztek további dorongútmaradványok.¹⁰ Az út szélességét nem lehetett mérni, valamint korát sem pontosan megítélni, ez utóbbit a terepviszonyok és a csekély leletanyag alapján késő középkorinak határozta meg a kutató.¹¹ A nagy felületen jelentkező famaradványok felvetik annak a lehetőségét, hogy nemcsak úttal, hanem egy nagyobb terület (tér) burkolásával állunk szemben, amit valószínűsít az ekkor még igen vizenyős, vízjárta terület is.

Kevésbé vagyunk szerencsések az északi külvárosban, ahol gázvezeték-építési munkák közben, 1990 őszén került elő dorongút.¹² Az utat az Árpád tér 6. és 17. számú házak vonalától a Sziget utca 12. számú házig, közel 200 m hosszan, az autót közép vonala alatt lehetett követni. A járófelület két rétegben egymásra merőlegesen fektetett, különböző vastagságú gerendákból állt. A felső, kb. 8 cm átmérőjű gerendákból állónak a felső síkja az aszfaltburkolattól mérve -88 cm mélyen húzódott, az alatta lévő, 17 cm átmérőjű gerendákból készült útnak az alsó síkja pedig -115 cm-en volt. Az alsó, szélesebb gerendákra merőlegesen, keresztbe rakták a felső sor keskenyebb fadarabjait, mely felett több rétegben kavicssterítést lehetett megfigyelni. A gerendák korhadtak és elszenesedettek voltak. Leletanyagot nem találtunk. Fontos megjegyezni, hogy a helyszín déli vége az egykori Fapiac környékére esett.

A Jurisics tér 5. számú ház olajtárolójának kialakítása közben (1972) előkerült faburkolatot – melynek szerkezete hasonlít a dorongutakéhoz – ma már inkább a belvárosi lakóépület tartozékának tartjuk, mint közforga-

5. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. Az Árpád-kori vizesárok és a KE 85 jelzésű középkori kőfal. Felmérés és rajz: Szilasi Attila Botond
 Fig. 5. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca. The Arpadian-era water-filled moat and the medieval masonry wall KE 85. Survey and drawing: Attila Botond Szilasi

lomra használt útnak, illetve térburkolat részének (8. ábra).¹³

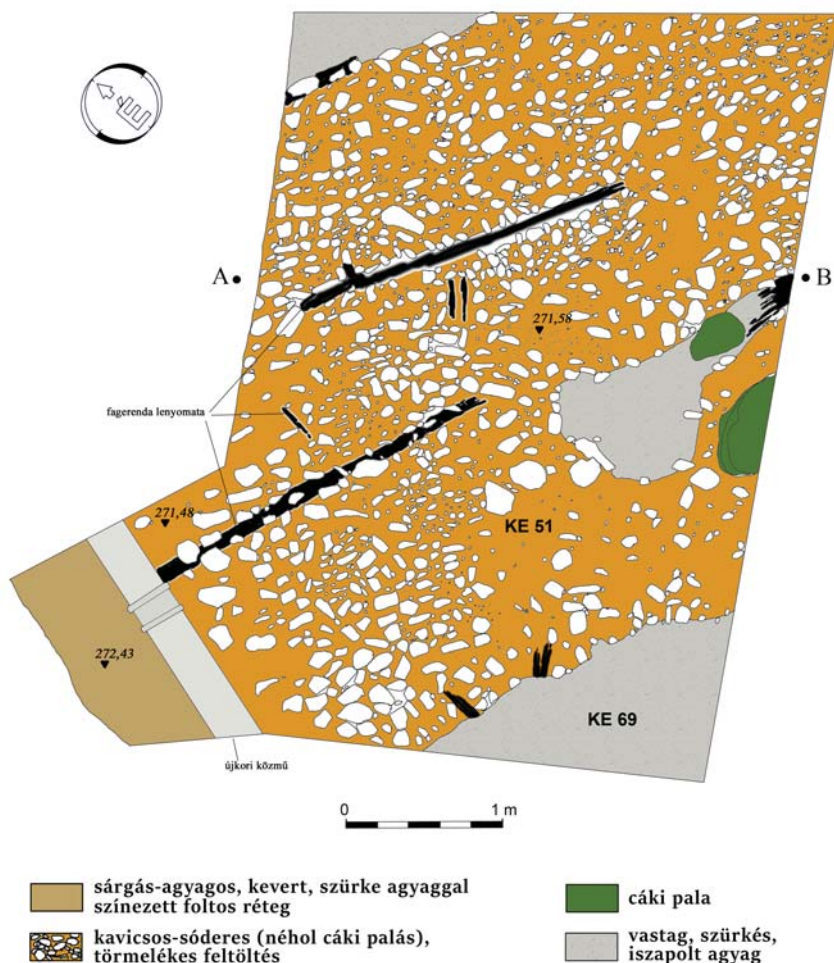
A 2009–2011. években végzett Jurisics tér, belváros rehabilitációjához kapcsolódó ásások

és régészeti megfigyelések során¹⁴ a Jurisics tér déli felében álló Szűz Mária-szobor elé kitűzött I. számú szelvényben, a felszíntől kb. -45 cm-en egy olyan kavicsos réteg volt megfigyelhető,

¹³ Kozák Évának köszönöm, hogy átadta részemre a régészeti megfigyelés során készített, de nem publikált anyagát, valamint C. Harrach Erzsébetnek a fényképet. A 18, 22, 40 cm átmérőjű, kelet-nyugati irányban, a felszíntől -130–140 cm-en lefektetett fa dorongsor egy vékony agyagterítéson feküdt, mellyel az alatta húzódó, közel 60 cm vastag laza feltöltést (bontási anyagot?) egyenlítették ki. Magán a dorongsoron

mintegy 10 cm vastagságban agyagterítést lehetett megfigyelni, melyet később vastag (110 cm) feltöltéssel szüntettek meg. A részleteket szisztematikus régészeti feltárás tisztázhatná.

¹⁴ Kőszeg, Jurisics tér. *RégKut* 2009 (2010) 255–257. (B. Benkhard L., Pap I. K.); Kőszeg, belváros. *RégKut* 2010 (2012) 267. (Pap I. K.); B. BENKHARD – PAP – HORNOK 2012, 3.

6. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. A III. számú szelvény, a török ostrom után, 1533-ban készült, KE 51 jelzésű kő- és faszerkezetes út.

Felmérés és rajz: Szilasi Attila Botond
Fig. 6. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca. Trench III, the stone-and-timber road surface KE 51 made in 1533, after the Ottoman siege. Survey and drawing: Attila Botond Szilasi

melyet vagy úthoz, vagy egy, a térhez kapcsolódó építmény helyéhez lehetett kötni (9. ábra).¹⁵

Ugyanezen kutatás alatt, a város átelles (északnyugati) részében álló vár, konkrétan az elővár bejárata előtt is sikerült dokumentálni egy elég jó állapotban megmaradt, de elszenesedett út részletét (10. ábra).¹⁶ Az út az agyagos talajba kb. -80–100 cm-en, változó, 17 × 14, 18 × 16 cm és 15 × 9, 15 × 15, 15 × 10 cm keresztmetszetű, 60–70 cm hosszú négyzetes, esetenként enyhén ovális alakú, jól megmunkált gerendákra keresztbe átfektetett deszkákból állt. Érdeemes külön kiemelni, hogy – bár a vár a terület legkiemelkedőbb pontján helyezkedik el, és a jelentős városi munkák során erős beavatkozások történtek ezen a ponton – az altalaj a Jurisics tér nyugati oldalán (Jurisics tér 8. városháza) megfigyeltekhez hasonlóan

7. ábra. Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. A III. számú szelvény, a török ostrom után, 1533-ban készült, KE 51 jelzésű kő- és faszerkezetes út. Fotó: Szilasi Attila Botond
Fig. 7. Kőszeg, corner of Fő tér and Városház utca. Trench III, stone-and-timber road surface KE 51 made in 1533, after the Ottoman siege.

Drawing: Attila Botond Szilasi

¹⁵ Kőszeg, Jurisics tér. *RégKut* 2009 (2010) 255. (B. Benkhard L., Pap I. K.).

¹⁶ Pap Ildikó Katalinnak ezúton is köszönöm a segítségét.

8. ábra. Kőszeg, Jurisics tér 5. Az 1972-ben feltárt faszerkezetes burkolat részlete.

Fotó: Kozák Éva

Fig. 8. Kőszeg, Jurisics tér 5. Detail of the timbered surface excavated in 1972.

Photograph: Éva Kozák

9. ábra. Kőszeg, Jurisics tér. A Szűz Mária-szobor előtti szelvényben feltárt kavicsos járófelület.

Fotó: Pap Ildikó Katalin

Fig. 9. Kőszeg, Jurisics tér. Gravel-covered pedestrian surface in the trench in front of the Virgin Mary statue.

Photograph: Ildikó Katalin Pap

10. ábra. Kőszeg. Az elővár előtt feltárt dorongút gerendája. Fotó: Pap Ildikó Katalin

Fig. 10. Kőszeg. A timber from the corduroy road uncovered in front of the outwork.

Photograph: Ildikó Katalin Pap

mindössze -90 cm-en jelentkezett, és valószínűleg az egykori várak miatt vizenyős volt. Az út közvetlen környezetéből nem, de tágabb környezetéből 16–17. századi, valamint a feltöltésből késő középkori szórványlelet került ki.

Az eddig felszínre került utak közül egy a külvárosokban (déli, illetve északi), egy egy fontos bejáratnál (városkapu, vár) helyezkedett el (11. ábra). Pozíciójuk, valamint kevés leletanyaguk alapján valamennyi a késő középkorra–kora újkorra keltezhető.

Kőszeg 1447–1647 között koronazálogon a Habsburg-házhoz tartozott. E két évszázadig tartó, az ország többi területétől eltérő, külön-

leges jogállás alapvetően meghatározta életét. Mint közvetlenül az Alsó-ausztriai Kamara fennhatósága alá eső város minden lényeges építkezését, így a kiemelt fontosságú védelmi munkálatokat is Bécsből irányították és ellenőrizték. Erre vonatkozóan ma már számtalan történeti forrással rendelkezünk.¹⁷ A III. számú szelvényben feltárt szóban forgó (KE 51 jelölésű) út e munkálatoknak elválaszthatatlan, szerves részét képezte.

¹⁷ Bariska Istvánnak a Kőszegi Műemléki Topográfia számára végzett – jelenleg még kéziratban lévő – forráskutatása (a továbbiakban lásd BARISKA 2000) tárta fel az adatokat, akinek itt is külön köszönöm számtalan segítségét. Néhány adat a 16. század közepéről kiemelve – 1546. január 28-án az uralkodó, I. Ferdinánd Christoph Poltot bízta meg a kőszegi építkezések felülvizsgálatával. BARISKA 2000, 7; 1550 júniusában „Franz Thurn báró, Hieronymus von Althaus és Ludwig von Khinsperg (Königsberg), mint építési biztos érkeznek a kőszegi építkezések felülvizsgálatára”. BARISKA 2000, 11; 1553 decemberében Christoph Polt igazolja az adott évben az építkezésekhez felhasznált 519 font 1 schilling és 26 pfenniget, egy évvel később „ugyanó igazolja, hogy 468 font 3 schilling és 22 pfenniget építettek be a városba”. BARISKA 2000, 12; 1555-től már Johann Widenpeutner ellenőrzi az elvégzett munkákat. BARISKA 2000, 12; 1560. évben „Hans von Weispriach, Vrich von Scharffenengh és Christoof Teufel építési biztosok mérik fel Kőszegen az addigi és a várható építkezéseket”. BARISKA 2000, 14.

11. ábra. Középkori és kora újkori utak Kőszegen.
 Összesítő rajz Kovatsits Zsigmond telekkönyvi térképének felhasználásával
 Fig. 11. Medieval and early modern age roads in Kőszeg.
 Summary drawing utilising Zsigmond Kovatsits's cadastral map

AZ 1532. ÉVI OSTROM UTÁNI ÉPÍTKEZÉSEK

Kőszeg földrajzi elhelyezkedése fontos szerepet játszott abban, hogy az alig 100 km-re fekvő Bécs a 16. század első felében – a török fenyegettség árnyékában – kiemelt figyelmet fordított megerősítésére. Az erődítési munkálatokat

I. Ferdinánd kezdte el, majd II. Miksa fejezte be (1530–1551).¹⁸ A három részből álló város magját, a fallal körülvelt belvárost két kaputornyon keresztül lehetett megközelíteni, délről az ún. Alsókapu-toronyon, északról a Felsőkapun, vagy más néven az Ausztriai-kapun keresztül. Kettejük közül a lapályos, déli irányba nyíló Alsókapu-torony, a mindenkor városkapu funkciót betöltő volt a fontosabb.

Kőszeg azon települések közé tartozott, ahol a vár és a város a kezdetektől mind szerkezetileg, mind szervezetenként egy egységet alkotott, s a hangsúly nem a váron, hanem a városon volt.¹⁹ Kiemelt szerepét igazolja, hogy az 1532. évi ostromot követően elsőként állították helyre, sőt további védművel erősítették meg, melyhez szervesen kapcsolódott az általunk tárgyalt, KE 51 jelű út. Mindez együtt tel-

¹⁸ 1530: városfalak, 1531: Róka-fok-bástya vagy Hóhár-torony, 1532: Sarkos- vagy Új-torony, 1533: Molczer-, Csigás- vagy Börtön-torony, 1546: Lombai-torony, 1548–1549: Felsőkapu-torony vagy Ausztriai-kapu, 1551: Fürdő-torony vagy Halász-kapu. A falazatok és védművek javítása 1566-ig folyamatosan tartott. BARISKA – NÉMETH 1984, 21; BARISKA 1982b, 247–258.

¹⁹ BARISKA 1986, 24; B. BENKHARD 2000, 37–38. Jól példázza ezt Jurisics Miklós 1532-ben az uralkodóhoz írt levelének sorai: *...mert meg akartam tartani a várost. A vár ugyanis a városfalakon belül áll, s ameddig a város tartja magát, addig tartható a vár is, de tovább nem.* BARISKA 1982a, 35.

12. ábra. Fancz Bálint 1746-ban készült városfestménye Kőszegről, a városkapuval és a déli külváros részletével nyugat felől
 Fig. 12. Painting of Kőszeg made by Bálint Fancz in 1746 showing the Town Gate and part of the southern suburb; the view is from the west

jesen megváltoztatta a városkapu előtti terület beépítettségét, topográfiai viszonyait.²⁰

Az ostrom előtti építkezések első jelentős feladata 1531-ben az északkeleti sarkon a Róka-fok-bástya felhúzása volt, a feladatot Sylvester kőműves kapta.²¹ Két évvel később, 1533-ban már Bernhart mesterrel együtt 154 tallér összegben nyertek megbízást az ellenkező oldalra, a Csigás-toronyra, valamint egy, az Alsókapuig húzódó mellvédfalnak a megépítésére.²² A mellvédfal az 1746-ban készült városfestményen még jól látható (12. ábra).²³ A magas összeg fejében azonban nemcsak a tornyot és a vízesárok ellenfalát, hanem még egy, az ellenfalhoz csatlakozó elővédművet is építettek az Alsókapu-torony elé.²⁴ A két kőművesmesternek ez a harmadik közös munkája volt. Már korábban, 1532-ben a Sarkos- vagy Új-torony (nyugati oldal) kivitelezését is együtt vezették, amiből kitűnik, hogy jelentős szerepük volt a védelmi építkezések korai szakaszában. Személyükre vonatkozóan pontos ismerettel nem rendelke-

zünk. Talán az 1552-ben Nádasdy Kristófnál (Nádasdy Tamás öccsénél) Sárváron dolgozó Bernát/Bernardo kőművesmester (*Magister Bernardus Murator*)²⁵ kapcsolatba hozható az itt dolgozó Bernhart mesterrel.

Az írott forrásanyag, valamint a helyszíni (régészeti és építéstörténeti) kutatások eredményeit összevetve ma már jól felvázolható

²⁰ Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. *RégKut* 2006 (2007) 223. (B. Benkhard L., Ilon G.); B. BENKHARD 2009, 158, 163.

²¹ BARISKA 1982b, 254.

²² BARISKA 1982b, 256.

²³ A Fancz Bálint festő nevéhez köthető, 1746-ban készült votívkép a Kőszegi Városi Múzeum tulajdona. A mellvédfalat később a Fő téri házakba beépítették, ezért az 1990-es évek végéig nem volt ismert. A Fő tér 1. számú épület felújításakor sikerült először azonosítanunk, majd további szakaszát feltárni, illetve dokumentálni. B. BENKHARD 2003, 167–172.

²⁴ B. BENKHARD 2003, 167–173.

²⁵ KOPPÁNY 2002, 384.

a védelmi építkezések folyamata. A munkálatok kijelölése a hozzárendelt pénzösszeg egy részével együtt Bécsből érkezett. A pénz többi részét külön adókból, valamint más (pl. úrbéri) adók elengedéséből fedezték.²⁶ A tornyoknak és védelmi építkezéseknek külön építésztervezőjük nem volt, a kőművesmesterek (jelen esetben Sylvester és Bernhart) maguk tervezték, majd irányították a kivitelezési munkákat. Az ellenőrzés több lépcsőben történt. A helyszíni felügyeletet a városi szenátusból 12 tanácsnok felváltva látta el,²⁷ az éves összesítést és költségvetést évente, de legalább egyszer, decemberben Bécsből kiküldött magas rangú ellenőrök végezték.²⁸ Ugyanakkor igény szerint, rendszeresen műszaki szakembert, biztost is hívtak, vártak ugyanonnan.²⁹

A kivitelezési munkákat a vezető mesterek irányítása mellett szerződött kőművesekkel,³⁰ valamint szekér- és kézi robotosokkal, leginkább helyi erővel végeztették, aminek értéke végül magasabbra rúgott a Bécsből kapott készpénzfelhasználásnál.³¹ Az építkezéshez hasz-

nált égetett meszet a városban működő, különböző, de általában a három, 40 Mutt (1 Mutt = 83 liter) úrtartalmú mészegető egyikéből, a (tölgy) faanyagot a kőszegi erdőből hozták, a homokot a Gyöngyös-patakból termelték ki.³² A vas- és fémmunkákat, beleértve a vasszerszámokat, de a kapuk vasalatait is, a helyi kovácsok és lakatosok készítették. Szintén helyi mesterek dolgoztak a különböző fa- (ács- és épületasztalos) munkákon.³³

A szóban forgó, az elővédmű kapujához vezető, 4 m széles út (KE 51) megépítésének folyamata is minden bizonnyal a fentiekben vázoltak szerint történt. Az ostrom pusztítását követően a terepet elplanírozták, majd döngölt földből alapozást készítettek. Hasonlót a budai várnegyed több pontján, így például a Színház utcában tártak fel. Közös jellemzőjük, hogy maga az útfelület anyaga kő, illetve kavics, alatta agyag- vagy tömörített földréteggel.³⁴ A többi kőszegi út ezzel szemben dorongút volt, melyeknek párhuzamait az ország több helyéről is ismerjük.³⁵

²⁶ Pl. 1546-ban városi illetéket vetettek ki a kereskedőkre, a befolyt pénzösszeget a védelmi építkezésekre – „új, kerek bástya” (Lombai-torony) – felépítésére fordították. BARISKA 2000, 8. 1551-ben az erődítések építkezésére való tekintettel ismételtén tíz évre elengedték az úrbéri adó megfizetését. BARISKA 2000, 11.

²⁷ BARISKA 1982b, 256.

²⁸ Lásd a 17. lábjegyzetet.

²⁹ Pl. 1547 májusában „az árkok mélyítésére Bécsből Georgen Schaczkho bécsi árokásó mestert kéri Kőszegre szerződés-kötésre, de szükség van Bécsből építési biztosra és építómesterre (*Commissar, Pawmaister*), akik ellenőrzik az erődítéseket”. BARISKA 2000, 8; 1549 márciusában ismét hozzáértő építómestert várnak Bécsből. BARISKA 2000, 10; 1550 júniusában „Kőszeg kőműveseket, ácsokat és árokásókat (*Maurer, Zimmerleit vnd Deichmesiter*) foglalkoztat”. BARISKA 2000, 10–11.

³⁰ Pl. 1563-ban Peter Schlegl kőszegi kőműves és polgár városfalat, bástyát és tornyot húzott és falazott fel, továbbá egy mészegetőt égetett ki. BARISKA 2000, 15–16.

³¹ BARISKA 1982b, 256. Egy 1551. év eleji adat szerint „eddig 1534–1546 között, 12 év alatt 3395 tallért adtak ki úrbéri adóból, ehhez 1769 tallér értékű robot (*Robot*) járult, összesen építkezésre 5164 tallért költöttek”. BARISKA 2000, 11. Egy 1560 körüli adat alapján „az 1560-ig elengedett úrbéri adó mérlege szerint többet építettek be a »városka« megerősítésére, valamint a város árkanak tisztítására és feltöltésére, mint amennyit elszámolhattak”. BARISKA 2000, 14.

³² BARISKA 1982b, 256. Az építőanyag beszerzése nem ment zökkenőmentesen, mivel az uradalom és a város folytonos harcban állt egymással. Pl. 1549 februárjában Nádasdy Tamás gróf épületfát foglaltatott le, féltve saját épületfa-állományát. BARISKA 2000, 9–11.

³³ A Csigás-torony szakipari munkásait nem, de az 1546-ban épült Lombai-toronyét ismerjük, Kálmán kovács dolgozott a fémekkel, Jakab asztalos a kapukon, Péter lakatos pedig azok vaspántjain. BARISKA 1982b, 256. „1563-ban Thomas Trowisch kőszegi kovács és polgár nyugtát adott arról, hogy a városépítéshez szükséges kötörés szerszámait csinálta. Ugyanezen nyugtában írják a városi polgárok, hogy a városépítésre 132 öl követ szállítottak, kövenként 5 Schillinggel számolva összesen 82 Pfundt 4 Schillinget. Itt egy mészegető kemence 50 Muth meszet, 1 Muth után 5 Schilling Pfeninget számolva ez 31 Pfundt és 2 Schillinget tett ki. Egy mészegető kemencéhez felhasznált fához 152 napszámot (*tagwerch*) használtak el. 16 Pfeninget számolva egy napszámra összesen 76 Pfundt 5 Schillinget használtak el. Homokszállításra 163 szekér (*Fuder*) homokot használtak fel, lécs és szeg szállítására 6 Pfund Pfeninget adtak ki”. BARISKA 2000, 16.

³⁴ A budai várnegyedben (Úri utca–Móra Ferenc utca, Úri utca–Szentháromság tér, Kapisztrán tér, Petermann bíró utca, Táncsics Mihály utca) előkerült kavicsos utakról lásd BERTALAN – H. GYÜRKY 1964, 345–356, 362–363. A Színház utcában 1994-ben feltárt hat egymás felett elhelyezkedő út járófelülete kő, illetve kavics (egy esetben téglá) volt, agyag-, illetve földaláterítéssel. *RégFüz* Ser. I. No. 48 (1997) 95. (Altmann J., Feld I., Zádor J.). Zádor Juditnak ezúton is köszönöm a segítségét.

³⁵ A teljesség igénye nélkül Egerből: SZABÓ 1961, 18–20; KOVÁCS 2006, 6, 43, 5. lábjegyzet; BREZNAY 1933, I. 44. D. Mezey Alice segítségét ezúton is köszönöm. Sopronból: GÖMÖRI 1975, 91–97; GÖMÖRI 1985, 170–174; Győrből: GÖMÖRI 1975, 97–102; Simontornyáról: K. NÉMETH 2014, 185.

A felhasználásra kerülő anyagokat, majd azok beépítését a városkapu előtt is szekér-, illetve kézi robotban, helyi munkaerővel végezték, kőművesmunkára nem volt szükség, irányításra viszont igen. A munkafolyamatot a belső tanácsnokok felügyelték. 1533-ban az egész védelmi építkezés, az úttal együtt elkészült. A kopásnyomokból ítélve hosszú ideig, változatlan formában használták.³⁶

A kavicsos út feltárásának leletanyaga kiemelkedő darabot nem tartalmazott, leg-

inkább egyszerű, a 15–16. századra datálható kerámiából (szürke, mázatlan kályhaszem; szürke, mázatlan konyhai kerámia az út alatti, planírozott rétegből és az út alapozásából, KE 69), valamint kevés fémelemből (patkó az útalapozás alatti rétegből) és állatcsontból állt. A többi szelvényben dokumentált objektumok és a leletanyag alapján megerősíthetjük, hogy az 1532. évi török ostrom egy intenzív, virágzó városi teret pusztított el.

KORAI VÉDMŰVEK AZ ÚT ALATT

A városkapu előtti terület feltárása váratlan, új eredménnyel is szolgált. Mivel az alapítás kori beépítést eddig szinte alig világította meg régészeti anyag, a kutatás úgy vélte, hogy a korai védelmi falazatok a maiakkal azonos nyomvonalon álltak.³⁷ A 2006. évi ásatás hozott először a felszínre teljes rétegsort az érintett területről, ezzel együtt a korai védelmi rendszer egy szakaszát.³⁸ Kiderült, hogy a ma álló déli városfaltól mintegy 45 m-re, a Hősök tornyától 55–60 m-re délre húzódott az alapítás kori (a 13. század harmadik negyedében létesített) védmű vonalának külső eleme, egy cölöpszerkezetes vizesárok. Szélessége 700–720 cm, mélysége 160–200 cm, iránya közel észak–déli volt. A cölöpsor egy rövid szakaszát kizárólag az árok külső oldalán lehetett megfigyelni, a belső oldalon erre nem volt mód. A lépcsőzetesen kialakított ároknak előzménye nem volt, külső oldalán a kb. 20 cm átmérőjű cölöpök egymástól nagyjából 60 cm távolságban helyezkedtek el.³⁹ Csekély leletanyagából egy 10 cm átmérőjű kőgolyót érdemes kiemelni, amely méretét tekintve ugyan az Alsóvárban feltárt későbbi darabokkal mutat hasonlóságot,⁴⁰ mégis a rétegviszonyok és a társleletek alapján bizonyosan a 13. századra kell keltezni.

A cölöpszerkezetes árok a Kőszegi grófok által alapított település első periódusához tartható, leletanyagában a 13. század végén (1289) zajló ostrom tárgyi emlékei is megtalálhatóak.⁴¹ A feltárt csekély szakaszból sajnos nem tudjuk a teljes védműrendszer szerkezetét meghatározni, így azt sem, hogy kettős árokról lehet-e szó, amire a városkaputól való távolság és a kialakítás utal. A közel észak–déli irányú árok betömedékelése – sötétszürke iszapos-agyagos, fadarabokat is tartalmazó, enyhén

köves anyaggal – a 14. század első felében történt, és minden bizonnyal összefüggött a királyi szabad várossá válás státusával. Károly Róbert 1336-ban városi rangra emelte Kőszeget, egyúttal kötelezővé tette annak megerősítését.⁴² A falak kijelölésére sor is került, teljes kiépítésük viszont ekkor még nem történt meg. A III. szelvényben, a betemetett árok felett húzódó északkelet–délnyugati irányú, 150–155 cm széles, habarcsba rakott kőfalat az új védelmi építkezés egyik elemének tekintjük, azonban pontos keltezését és funkcióját még nem tudjuk meghatározni.⁴³

³⁶ A kapu előtti sáros, mocsaras terület feltöltésére vonatkozó, 1571. július 28-án Bécsben kiadott kamarai parancs szerint „a városkapu rosszul védett, előtte közvetlenül olyan nagy a sár, hogy eső idején bennragadnak a szekerek”. BARISKA 2000, 21.

³⁷ HOLL 1989, 9–11; HOLL 2000, 14–18; BARISKA – NÉMETH 1984, 11; BAKAY 2001, 98–99; B. BENKHAARD 2000, 38–40.

³⁸ Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. *RégKut* 2006 (2007) 223. (B. Benkhard L., Ilon G.).

³⁹ A cölöpök között húzódó fa-, fa-patics szerkezet már nem volt dokumentálható.

⁴⁰ HOLL 1992, 70.

⁴¹ GOMBOS 1937–1938, I. 787–788, III. 1851–1856; BAKAY 2001, 133–145; HOLL 1986, 50; HOLL 1992, 11.

⁴² BARISKA 1979, 71–72.

⁴³ A fal mind szélességével, mind kialakításával, de pozíciójával is határozottan eltért az itt feltárt lakófunkciójú objektumoktól.

ÖSSZEKÉZÉS

A 2006. évi régészeti kutatás alapvető új adatokkal gazdagította az eddigi ismeretanyagot. Ennek során először került elő a város területéről *in situ* őskori objektum, jelen esetben egy kelta kút, gazdag leletanyaggal.⁴⁴ A római jelenlétnek viszont továbbra sem találtuk nyomát. Ugyanakkor megerősíthettük, hogy Kőszeg, a Kőszegi grófok alapítása nyomán, előzmények nélkül, mintegy „zöldmezős beruházásként” jött létre. Mivel Kőszegi Henrik és Iván⁴⁵ rezidenciális helyként jelölték ki és építették fel Kőszegét, a várat és a hozzá tartozó települést (*suburbium*) is erős védelemmel látták el.

Ha csak röviden is, de utalni kell rá, hogy a 2009–2011 között zajló ásatások eredményeként vált világossá, hogy a város alapítás kori kiterjedése jóval kisebb volt az eddig ismertnél, ugyanakkor formája megegyezett azzal, amit Holl Imre felvázolt, így ez a meghatározása továbbra is kiállja az idő próbáját.⁴⁶ A tudatosan megválasztott, stratégiaileg fontos hely – nyugaton a hegyek lábánál, keleten egy patak és egy kereskedelmi út mellett – jó választásnak bizonyult. A település legfontosabb pontja a síkság felől érkező út forgalmát ellenőrző városkapu lett. Megerősítése a feltárt cölöpszerkezetes árokkal közvetlenül az alapításkor megtörtént. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy 1289-ben Habsburg Albert csak nagy nehézségek árán, hosszú ostrommal és kőhajító gépek bevetésével tudta bevenni a várost, majd a várat. Talán nem nagy merészség arra gondolni, hogy az Árpád-kori árokban talált kőgolyó ehhez az ostromhoz köthető. A földesúri településből

királyi várossá válás során (1336) a védelmi építkezések alapvető feltétellé, egyben feladattá váltak. Ezeknek a beruházásoknak a későbbi fázisához tartozónak tarthatjuk a III. szelvényben előkerült kőfalazatot. A város topográfiai kutatása szempontjából fontos eredmény, hogy a külvárosi beépítettséget és piacot, legalábbis azok egy részét lokalizálni lehetett.

A városkapu előtti terület szerkezetében újabb alapvető változást az 1532. évi ostrom, majd az azt követő átalakítások hoztak. Ekkor azonban már, mint koronazálogon a Habsburg-házhoz tartozó, az Alsó-ausztriai Kamarán keresztül igazgatott város nagyberuházásait Bécsből irányították. Mint a legsebezhetőbb pontot azonnal és többszörös védelemmel látták el. Az intenzív kereskedelmet bonyolító külső piacot megszüntették, területét elplanírozták. A vizesárok ellenfala, az elővédmű, a mögötte húzódó barbakánnal együtt 1533-ban készült el.⁴⁷ A Szombathely felől az elővédmű kapujához vezető, KE 51 jelű út szerves részét képezte az építkezéseknek, melynek finanszírozása, kivitelezése és ellenőrzése megfelelt a kőszegi gyakorlatnak. Ugyanakkor fa- és kavicsszerkezete eltért a többi, eddig ismert kőszegi dorongúttól. A városkapuhoz vezető út vonala lényegében ugyanazon a helyen maradt hosszú évszázadokon keresztül. A 18. századra a védelem elvesztette jelentőségét. A vizesárkok feltöltődtek, a városkapu előtti hídból utca lett, az ellenfal beépült a kialakuló új tér házaiba. Az egykori piaci kereskedés – a pékségekkel együtt – a Fő téri házakban éledt újjá.

IRODALOM

- BAKAY 2001
 BARISKA 1979
 BARISKA 1982a
- BAKAY Kornél: *A középkori Kőszeg. Kőszeg évezredei I.* Kőszeg 2001.
 BARISKA István: Kőszeg királyi város középkori történetéhez. *VSz* 33:1 (1979) 70–82.
Kőszeg ostromának emlékezete. Szerk.: Bariska István. Bibliotheca Historica. Budapest 1982.

⁴⁴ Kőszeg, Fő tér–Városház utca sarok. *RégKut* 2006 (2007) 223. (B. Benkhard L., Ilon G.); SZILASI 2012, 135–148; ILON 2016, 170. Kőszegi Ádámnak (Savaria Múzeum, Szombathely) a rajzi anyaghoz nyújtott segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁵ HOLL 1992, 9; ZSOLDOS 2004, 6–9; ZSOLDOS 2010, 653.

⁴⁶ HOLL 2000, 14; B. BENKHARD – MENTÉNYI – PAP 2015, 2.

⁴⁷ B. BENKHARD 2003, 166.

- BARISKA 1982b BARISKA István: Erődítési munkálatok Kőszeg városfalain a 16. században. *VSz* 36:2 (1982) 245–259.
- BARISKA 1986 BARISKA István: Városvédelmi szervezet a XVI. századi Kőszegen. *Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 3 (1986) 20–51.
- BARISKA 2000 BARISKA István: *A Kőszegi Műemléki Topográfia számára végzett forráskutatás*, 2000. 1. Kézirat. MNL VaML KFL Titkos Levéltára (1337–1600), *Acta Miscellanea* (1534–1600), MNL VaML KFL.
- BARISKA – NÉMETH 1984 BARISKA István – NÉMETH Adél: *Kőszeg*. Budapest 1984.
- B. BENKHARD 2000 B. BENKHARD Lilla: A kőszegi védműrendszer. In: *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Szerk.: Bariska István – Söptei Imre. Kőszeg 2000, 35–58.
- B. BENKHARD 2003 B. BENKHARD Lilla: Kőszeg város déli védművei. In: *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely 2003, 155–176.
- B. BENKHARD 2009 B. BENKHARD Lilla: Kőszeg város topográfiai kérdései a középkorban és a kora újkorban. A Jurisics tér intézményei, lakóházai és lakói az építéstörténeti kutatások tükrében (Topographical issues in Kőszeg in the medieval and early modern periods. Jurisics tér: institutions, dwelling houses and inhabitants in the light of building history research). *Urbs. Magyar Várostartörténeti Évkönyv* 4 (2009) 149–168, 444–445.
- B. BENKHARD – MENTÉNYI – PAP 2015 B. BENKHARD Lilla – MENTÉNYI Klára – PAP Ildikó Katalin: Milyen volt valójában a középkori Kőszeg? *Kőszegi Lapok* 2015:3.
- B. BENKHARD – PAP – HORNOK 2012 B. BENKHARD Lilla – PAP Ildikó Katalin – HORNOK Péter: *Beszámoló a Kőszeg történelmi belvárosában végzett régészeti munkálatokról és műemléki helyreállításokról*. Kézirat, 2012. Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum (korábban Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága).
- BERTALAN – H. GYÜRKY 1964 BERTALAN Vilmosné – H. GYÜRKY Katalin: Középkori útrendszer kutatása a budai várnegyed területén (Erforschung des mittelalterlichen Strassensystems im Bereich des Burgviertels von Buda). *BudRég* 21 (1964) 345–365.
- BREZNAY 1933 BREZNAY Imre: *Eger a XVIII. században I–II*. Eger 1933.
- GOMBOS 1937–1938 GOMBOS, F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III*. Budapest 1937–1938.
- GÖMÖRI 1975 GÖMÖRI János: Faburkolatú utak maradványai Sopronban és Győrött (Reste von Holzpflaster einiger Straßen in Ödenburg /Sopron/ und Raab /Győr/). *Arrabona* 17 (1975) 91–106.
- GÖMÖRI 1985 GÖMÖRI János: Újabb dorongútmaradványok Sopronban és Kőszegen. *SSz* 39:2 (1985) 170–177.
- HOLL 1986 HOLL Imre: Kőszeg vára a 13. században (Die Burg von Kőszeg im 13. Jahrhundert). *ArchÉrt* 113 (1986) 50–68.
- HOLL 1989 HOLL Imre: Középkori városi élet – városi építészet (Städtisches Leben im Mittelalter – städtische Architektur). *ArchÉrt* 116 (1989) 52–76.
- HOLL 1992 HOLL Imre: *Kőszeg vára a középkorban* (Die Burg Kőszeg /Güns/ im Mittelalter). FontArchHung. Budapest 1992.

- HOLL 2000 HOLL Imre: A középkori Kőszeg város. In: *Történelmi és művészeti antológia Kőszegről* III. Szerk.: Tóthárpád Ferenc. Kőszeg 2000, 14–21.
- ILON 2016 ILON Gábor: *Kőszeghegyalja régészeti örökségének olvasókönyve*. Kőszeg 2016.
- KOPPÁNY 2002 KOPPÁNY Tibor: Művészek és mesterek a 16–17. századi Kanizsai-Nádasdy birtokok építkezésein (Künstler und Meister bei den Bauarbeiten der Batthyány-Familie im 16. und 17. Jahrhundert). In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Művészettörténet-Műemlékvédelem 11. Budapest 2002, 379–396.
- KOVÁCS 2006 KOVÁCS Béla: *Agria recuperata. A töröktől visszafoglalt Eger újjáépítésének első évei*. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 13. Eger 2006.
- K. NÉMETH 2014 K. NÉMETH András: Adatok Tolna megye középkori útjainak kutatásához (Data to the research of the medieval roads of Tolna county). In: *A múltnak kútja. Fiatal Középkoros Régészek V. Konferenciájának Tanulmánykötete / The Fountain of the Past. Study Volume of the Fifth Annual Conference of Young Medieval Archaeologists*. Szerk.: Rácz Tibor Ákos. Szentendre 2014, 177–188.
- SZABÓ 1961 SZABÓ János Győző: Az egri vár XVI. századi hadiútja. *Várhíradó* 1961, 18–20.
- SZILASI 2012 SZILASI Attila Botond: Egy kelta kút Kőszeg város központjában (A Celtic well in the center of Kőszeg). *Savaria* 35 (2012) 135–149.
- ZSOLDOS 2004 ZSOLDOS Attila: Város a határon. Kőszeg 675 éve királyi város. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2004:1, 5–14.
- ZSOLDOS 2010 ZSOLDOS Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”. *VSz* 64:6 (2010) 651–661.

RÖVIDÍTÉS

- MNL VaML KFL Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltár Kőszegi Fiókleveletára

ROADS IN THE TOWN. TOPOGRAPHICAL CHANGES IN FRONT OF KŐSZEG'S TOWN GATE IN THE 13TH–16TH CENTURIES

Lilla B. Benkhard

Within the framework of a reconstruction of Kőszeg's Fő tér (Main Square) made possible by a successful application to the European Union for funding, new opportunities arose for archaeological excavations in the area. The precursor of this research was the excavation of an outwork from the late medieval/early modern period discovered during clarification of the architectural history of the residential building located at Fő tér 1.

Performed in 2006, our excavation augmented existing knowledge with new data. An *in situ* ancient structure, a Celtic well filled with material rich in finds, was brought to light inside the town limits, the first ancient site to be discovered there. No additional traces of Roman presence were detected. At the same time, investigations were able to confirm that the town of Kőszeg came into existence as a new settlement, one without earlier antecedents, following its foundation by the Kőszegi counts. Henrik Kőszegi and Iván Kőszegi chose the site as a place of residence, building not only the castle, but also the settlement (*suburbium*) that belonged to it. They then constructed strong defences around them. Deliberately selected and strategically important, the site proved a good choice: built beside a trade route, the castle and the town had hills to the west of them and the Gyöngyös brook to the east.

Controlling the traffic on the road which led to the town from the plain, the Town Gate became the most important point in the settlement. Its strengthening by means of a tiered moat lined with posts – this was uncovered approximately 55–60 m from today's Heroes' Tower – took place at the time the settlement was founded, namely in the third quarter of the of the 13th century. The moat was from 7 to 7.2 m wide and from 1.6 to 2 m deep. In 1289, Albert I of Habsburg was able to capture first the town and then the castle, but only after a long siege. The building of defences continued when Kőszeg ceased to be a market town under the control of its feudal lord and instead became a royal town (in 1336). From the point of view of research into the town's topography, the excavation's localisation – at least, partly – of the *suburbium*'s buildings and of its market was an important achievement.

The Ottoman siege of 1532 and the alterations which followed it brought fundamental changes to the area in front of the Town Gate. The outer marketplace, where a busy market had operated since the first half of the 14th century, was closed to traders and the site levelled. The buttresses of the (water-filled) moat and the outwork were built in 1533, as was the barbican behind the outwork. The builders of these structures were two master masons named Sylvester and Bernhart respectively who also worked on other defences for the town. They had the construction work performed by contracted masons and by serfs supplying compulsory labour (with and without carts) under the supervision of these leading masters. Stone and timber (oak) were brought from Kőszeg's hill district and from the forests nearby; sand was taken from the Gyöngyös brook. Local masters worked on carpentry tasks and on joinery assignments relating to buildings. On-site checking was the task of the town's senate, while calculations were for supervisors from Vienna.

Measuring 4 to 4.2 m in width, the road leading to the gate of the outwork from the direction of Szombathely was an integral part of the construction work. The route it followed remained essentially unchanged for hundreds of years. By the 18th century, the defences had lost their significance. The ditch was filled in and a street made where the decking of the bridge across the ditch had been. The buttresses were incorporated into the buildings on the new square that was then forming. The market trading of old – along with bakeries – revived in the buildings on Fő tér.

HOLL IMRE (1924–2016) Magyarország középkori és kora újkori régészetének meghatározó jelentőségű kutatója volt. Munkásságában a régészeti tudás, a technikatörténeti érdeklődés, sőt, a korszerű természettudományos vizsgálatok igénye folyamatosan támaszkodott a történelemtudomány, a művészet- és művelődéstörténet, a klasszika archeológia és az ehhez szükséges klasszikus műveltség építőelemeire. Ennek a multidiszciplináris megközelítésmódnak mindenkor sajátossága volt az a kiemelt figyelem, amivel a tárgyi világ hazai fejlődését a tágabb összefüggések keretében tanulmányozta.

Az emlékezete előtt tisztelgő tanulmánykötet Holl Imre kutatásainak egyik fontos szegmense, a középkori és kora újkori kézműipar, a városi mesterségek és műhelyek, valamint az innen kikerülő különféle termékek és ezek európai kereskedelme témaköréhez kapcsolódnak. Az egykori tanítványok és munkatársak írásaiban a témaválasztás, a kutatás módszertana és szemlélete számos esetben Holl Imre közvetlen hatását, egyben tudományos életművének aktualitását tükrözi.

